

I. HELYZETKÉP ÉS TANULSÁGOK

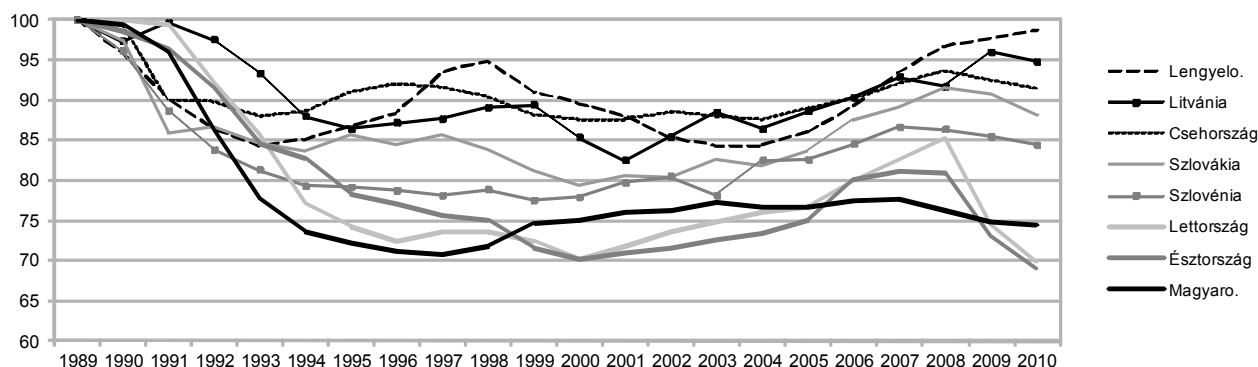
1.1. Munkaerő-piaci láttelet

FAZEKAS KÁROLY–SCHARLE ÁGOTA

A rendszerváltással együtt járó gazdasági visszaesés nyomán az 1990-es évek első felében a magyar munkapiac drámai átalakulás zajlott: az 1996. évi mélyponton az aktív korú népesség alig több, mint fele dolgozott, 42 százaléka inaktív volt, és a tartós munkanélküliek aránya meghaladta az aktív korú népesség 3 százalékát, azaz a munkanélküliek több mint fele egy éven túl nem talált állást. Az ezt követő lassú javulás 2003-ig tartott: ettől kezdve a foglalkoztatottak aránya 57 százalék körül stagnált egészen a 2008. évi globális pénzügyi válságig, ami újabb csökkenéssel járt. Hasonlóképpen, a tartósan állástalanok aránya sosem csökkent 1,5 százalék alá, és 2003 óta folyamatosan emelkedik. A rendszerváltást követő recesszió szinte minden posztoszocialista országban a foglalkoztatás zuhanásszerű csökkenésével járt. A transzformációs válság mélypontján a foglalkoztatottak száma a gyors privatizációs stratégiát választó országokban (ide tartozott Észtország, Lettország és Magyarország) a korábbi 70 százalékára, a többi országban 80–84 százalékára – a legóvatosabb Csehországban is 87 százalékára – esett vissza. A mélypontot követően a foglalkoztatás növekedése Magyarországon viszonylag hamar elkezdődött, de néhány év után stagnálásba fordult, miközben az Európai Unióhoz csatlakozott posztoszocialista országok mindegyikében egészen a 2008. évi válságig gyors ütemben javultak a foglalkoztatási mutatók (1. ábra).

1. ábra

A foglalkoztatás alakulása 1989 és 2010 között (1989 = 100)

Forrás: 1989–1995: ILO (2011); 1996–2010: Eurostat online database (LFS employment, 15 + éves népesség).

A magyar foglalkoztatási mutatók nemigen magyarázhatók a külső konjunktúra kedvezőtlen alakulásával: az okokat inkább a belső szerkezeti torzulások között érdemes keresni. Mint a

következő fejezetben látni fogjuk, a magyarázat egyik része a fiskális politika lazulása, a folyamatos korrekciós kényszer miatt egyre kevésbé kiszámítható üzleti környezet, a másik – és vélhetően nagyobbik – része pedig a jóléti rendszer alakulásában rejlik.

A munkapiaci zavarok jól látható tünete, hogy a termelés lassuló, de folyamatos növekedése mellett a 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája a két recesszió közötti fellendülés időszakában, 1997 és 2007 között alig 5 százalékponttal emelkedett,¹ és ennek nagy része 1997 és 2000 között történt. Scharle (2008, 257. o.) számítása szerint a tíz év alatt megfigyelt teljes növekedés több mint 70 százaléka a munkaerő összetételének változásával függött össze, míg az egyes korcsoportokon, illetve iskolázottsági szinteken *belül* alig történt változás a foglalkoztatási arányokban. Ez arra utal, hogy a szerény növekedés is elsősorban az iskolázottsági szint emelkedésének köszönhető.

Szerkezeti problémákra utal a foglalkoztatási esélyek nagymértékű szórása is. A diplomások és az ország nyugati felén élők az átlagosnál nagyobb, míg a legidősebb és a legfiatalabb munkavállalók, a szülőképes korú nők, a képzetlenek és az északi régiókban lakók az átlagosnál kisebb arányban dolgoznak.² A foglalkoztatási ráta tehát különösen alacsony a képzetlenek, a 15–24 éves fiatalok, az 55–64 évesek, és a 25–44 éves nők csoportjában. Kertesi (2005) becslései szerint a roma népesség és a helyi központoktól távol fekvő vagy nehezen elérhető, kisebb településen élők álláskilátásai életkortól és iskolázottságtól függetlenül is rosszabbak.

A tartós munkanélküliek többsége a képzetlen és idősebb munkavállalók, valamint a – leépülő tömegközlekedés miatt – megközelíthetetlené váló településeken élők köréből került és kerül ki. A nyugdíj előtt álló munkanélküliek újraelhelyezkedési esélye (az iskolázottság hatását is figyelembe véve) 1992 és 1996 között alig tizede volt a 21–25 évesek esélyének (Galasi–Nagy 1999), a csak általános iskolát végzett férfiak foglalkoztatási hátránya (korcsoporton belül) a rendszerváltás előtti 1-2 százalékról 1992-re 20 százalékra ugrott (Köllő 2009). A munkapiaci esélyek régió, illetve iskolázottság szerinti eltérései a rendszerváltás óta alig változtak.

Közkeletű vélekedés szerint a helyzet nem annyira rossz, mint amit ezek az adatok mutatnak, mert a feketén dolgozók népes táborát nem mutatja ki a hivatalos statisztika. Ezt a magyarázatot azonban sajnos nem támasztják alá az informális gazdaságra vonatkozó kutatások. A teljesen fehéren, a nyugdíjhatóság számára láthatóan dolgozó népesség, illetve a KSH Munkaerő-felvétele szerinti foglalkoztatotti létszám összevetésén alapuló számítások a KSH-foglalkoztatottak 17 százalékára teszik a feketén dolgozók arányát 2005-ben (Elek és szerzőtársai 2009). Nem módosítja érdemben a becslést az sem, ha a KSH más adatfelvételei (a népszámlálás, az időmérleg-felvétel, a háztartási

¹ Az 1997. évi 52,4-ról 57,3 százalékra (*forrás*: KSH Munkaerő-felvétel (MEF) éves adatok).

² Nem módosítja a képet az összetételhatások kiszűrése sem, azaz a felsorolt jellemzőknek önálló hatása van a foglalkoztatásra (Scharle 2008).

költségvetési felvétel) vagy nem állami intézmények adatgyűjtése (Tárki Monitor) alapján mérjük az összes (fekete és fehér) foglalkoztatott létszámát. Ez pedig arra utal, hogy a feketemunkások nagy többsége benne van a KSH Munkaerő-felvételében mért foglalkoztatotti létszámban, azaz a fent idézett adatokon *belül*, és nem azon *felül* van. Ezt erősíti meg a KSH háztartási költségvetési adatfelvételén alapuló kutatás is: a kérdezőbiztosnak adott válaszaik alapján nem dolgozó aktív korú népesség (köztük a vélelmezett számos feketén dolgozó is) szignifikánsan kevésbé elégedett életével, mint azok, akik dolgoznak, figyelembe véve (bevallott) jövedelmüket is (Molnár–Kapitány 2007).

Az alacsony foglalkoztatási szint általános magyarázata

A tartósan alacsony foglalkoztatási szint nyilvánvalóan több okra vezethető vissza: az örökölt gazdasági szerkezet, a rendszerváltás, a külső dekonjunktúra, demográfiai folyamatok, és hozzájárulhatott a kormányzati politika is. A 2008-ban kezdődött globális válság átmenetileg tovább rontotta a helyzetet – az alacsony foglalkoztatás azonban inkább belső és jóval korábban kezdődött folyamatokra vezethető vissza.

A rendszerváltás óhatatlanul együtt járt a munkanélküliség átmeneti növekedésével – megváltoztak az árak, a külpiaci vevők köre és igényei, a technológia, és mindez kikényszerítette a termelékenység növelését és a munkakereslet drasztikus csökkenését. A 2000-es évektől a kiszámíthatatlan szabályozás, a változékony üzleti környezet is hozzájárulhatott a lassuló növekedéshez, a beruházások és így a munkaerő-kereslet csökkenéséhez. A tartósan alacsony foglalkoztatást azonban nem lehet a kapitalizmus rovására írni: az nem a lassuló növekedés (és nem is a 2008. évi pénzügyi válság), hanem sokkal inkább a munkanélküliségre adott szakpolitikai válaszok kedvezőtlen kombinációjának a következménye.

A foglalkoztatáspolitikai – leegyszerűsítve – az álláskeresők számának csökkentésére törekedett, és ennek érdekében az idősebb vagy képzetlen, alacsony termelékenységű munkavállalóknak különféle jóléti ellátásokkal lehetővé tette, hogy a tartósan vagy végleg elhagyják a munkapiacot. Ez a politikai és társadalmi feszültségek kiéleződését egy időre ugyan tudta enyhíteni, de egyúttal ez volt az első lépés a mai rossz egyensúly kialakulásához is. Ördögi kör alakult ki, amelyben a kiterjedt jóléti ellátások magasan tartják az államháztartási kiadásokat, ez bevételi kényszert teremt, így az adók és járulékok is magasak. A magas járulékokkal terhelt minimálbér mellett a képzetlen munkásokat már nem éri meg legálisan alkalmazni, ezért alacsony a munkaerő-kereslet és a foglalkoztatás. A tartós munkanélküliség és inaktivitás viszont szegénységhez vezet, és újabb szociális kiadásokra támaszt igényt – ezzel bezárult a kör.

A rendszerváltás elején választott feszültségenyhítő, bőkezű jóléti politika következtében a munkaképes korú lakosság közel harmadának ma is valamilyen jóléti ellátás – munkanélküli-, anyasági vagy rokkantsági ellátás, illetve korai nyugdíj – biztosítja a megélhetését. Ez az arány a rendszerváltás első néhány évében alakult ki, és csak a legutóbbi néhány évben kezdett lassan csökkenni. Az ellátottak többsége inaktív, és legtöbbjük hosszú időre vagy véglegesen kikerül a munkaerőpiacról (lásd a 4. rész 2. fejezete).

Eközben gyengék maradtak azok a szabályok és szolgáltatások, amelyek a munkába visszatérést segítenék. Piacgazdaságban is lehet majdnem teljes foglalkoztatás, ha a munkapiac rugalmas, ha itt is működnek azok a piaci mechanizmusok, amelyek biztosítják a kereslet és a kínálat egyensúlyát. A legfontosabb ilyen visszacsatolás, hogy a bérek mennyire reagálnak a munkanélküliségre. Amikor nő a munkanélküliség, akkor az átlagbérek reálértékben csökkennie kell ahhoz, hogy nőhessen a foglalkoztatás. Ennek két feltétele van: egyfelől, hogy a bérek lefelé is legyenek rugalmasak, másfelől, hogy a munkanélküliek legyenek láthatók a munkapiacon, azaz ténylegesen keressenek állást.

Mint látni fogjuk, az utóbbi két évtizedben egyik feltétel sem teljesült. A 2000-es évek elején megemelt és azóta is relatíve magasan tartott minimálbér alsó korlátot szab a reálbérek igazodásának. Mivel nem igazodik a helyi bérszinthez sem, hatása különösen a leszakadó régiókban erős: a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség többségében a minimálbér elérte a helyi átlagbér 55–70 százalékát, míg az országos adat 41 százalék volt 2008-ban (Scharle–Váradi 2009). A 2001–2002. évi minimálbér-emelésnek utólagos hatásvizsgálatai szerint a munkakínálat emelkedésére nem volt érdemi hatása, a munkaintenzív ágazatokban azonban egyértelműen csökkentette a foglalkoztatást (lásd a 4. rész 3. fejezete).

A legutóbbi időkig a nem dolgozó népesség munkavállalási hajlandósága, azaz a munkanélküliek láthatósága is korlátozott maradt. A regisztrált munkanélküliek ellátásában a bérpótlás mértéke fokozatosan csökkent, a korai nyugdíjak, a gyed és a rokkantsági ellátások azonban még a kétezres években is viszonylag bőkezűek voltak. Ez megemeli a nem dolgozók bérigényét, és csökkenti a motivációt az aktív álláskeresésre, amit nem ellensúlyoztak az ellátásokhoz kapcsolódó együttműködési feltételek. Mint a 4. rész 1. fejezetében látni fogjuk, a munkaügyi kirendeltségek hatóköre nagyon kicsi: a nem dolgozók alig egyötödét érik el, mivel a jóléti ellátások nem mindegyikének feltétele, hogy együtt kell működni a munkaügyi kirendeltséggel – akkor sem, ha még munkaképes korú az ellátott. Kapacitások és megfelelő szabályozás híján a kirendeltségek azokkal sem foglalkoznak intenzíven, akiket erre köteleztek: az álláskeresőkkel 1–3 havonta

találkoznak, ami a nemzetközi tapasztalatok szerint nem ad elegendő ösztönzést az intenzív álláskeresésre.

A munkapiaci alkalmazkodása más dimenziókban sem mondható élénknek. A munkaerő ágazatok és szakmák közti mozgása alacsony (Balogh–Róbert 2008, Berde–Scharle, 2004), a lakástulajdoni szerkezet, a leépült közösségi közlekedés és a hiányos úthálózat miatt pedig a földrajzi mobilitás is erősen korlátozott (lásd 5. rész 1. fejezet, 6. rész 4. fejezet). Néhány területen az állami beavatkozás hiánya emel további akadályokat a foglalkoztatás elé: idesorolható a nemi és etnikai diszkrimináció elleni fellépés határozatlansága (4. rész 4. fejezet) és az egészségromlást megelőző népegészségügyi intézkedések halogatása.

A képzetlenek alacsony foglalkoztatottságának okai

A fentiekből még nem következne egyértelműen a képzetlen munkaerő tartósan alacsony foglalkoztatottsága – ennek további, specifikus okai is vannak. Az nem meglepő, hogy a rendszerváltás elején hirtelen átalakuló gazdaság nem kínált munkát a képzetlen munkaerő tömegeinek. A tartóssá váló munkanélküliség azonban már nem a piacgazdaság velejárója, ezt sokkal inkább a kelet-európai gazdaságok sajátosságai magyarázzák. Az egyik ok a kis- és családi vállalkozások hiánya, illetve a bővülésüket akadályozó kiterjedt bürokrácia. Nyugat-Európában ugyanis a képzetlenek közel olyan arányban dolgoznak, mint a diplomások, de jellemzően kisvállalkozások adnak nekik munkát. Ezt a szocialista gazdaságokban leépített szektort nem lehetett egyik napról a másikra újraépíteni – még a hazatérő emigránsok tőkéjéből gyorsan növekvő lengyel kis- és középvállalkozási szektor sem éri el a hasonló fejlettségű dél-amerikai országokban megfigyelt méreteket (Maloney 2004). A gyorsan változó szabályok, lobbik által befolyásolt piacok, és nagy adminisztratív terhek a rendszerváltás után sem kedveztek a kisvállalkozói-családi vállalkozói szektor megerősödésének (lásd még a következő fejezetet).

A másik ok a gyenge közoktatás, ami a munkavállalók termelékenységét és alkalmazkodási képességét is korlátozza. A képzetlenek általános készségei (írás, szövegértés, problémamegoldás) gyengék, így nehezen igazodnak el a munkapiacon, és átképzésük is költséges. A gazdasági átmenet idején lezajlott gyors technológiaváltás növelte a képzetlenek hátrányát, mert az új munkahelyek az írás-olvasás igényes munkakörökben keletkeztek (Köllő 2009).

A képzetlen népesség alulfoglalkoztatása korántsem marginális probléma, és arra sem számíthatunk, hogy belátható időn belül magától megoldódik. A teljes foglalkoztatási rátában mutatkozó elmaradás több mint felét ez magyarázza. A nem dolgozó 20–59 éves népesség (ez közel kétmillió ember)

harmada csak nyolc általánost végzett, és több mint felének nincs érettségije. A közoktatásból kikerülők vizsgálatai pedig azt jelzik, hogy a mai 20 évesek között is 15 százalék azoknak az aránya, akiknek csak általános iskolai végezettségük van (uo.).³

A közoktatás, a szakoktatás és a felnőttképzés nem tartott lépést a munkaerőpiac átalakuló igényeivel: a technológia-intenzív munkakörök betöltéséhez és a többszöri szakmaváltáshoz szükséges alapkészségeket és tanulási készségeket sokan nem szerzik meg. A korai fejlesztés hiánya és az általános iskolai oktatás egyenetlen minősége nem csak újratermeli a gyenge munkapiaci esélyekkel induló képzetlen munkaerőt, de a szegénység átörökítésének is ez a legfőbb csatornája. Az átlagos magyar iskola nem csökkenti, hanem növeli a gyerekek otthonról hozott hátrányait, a pedagógusok többsége nincs felvértezve a hátrányos helyzetű gyerekek fejlesztéséhez szükséges módszertani ismeretekkel (Havas 2008). A közoktatás módszertani reformja későn, 2003-ban kezdődött el, a pályakezdők készségeiben csak a következő évtizedben lesz mérhető hatása. Az elmúlt húsz évre még az jellemző, hogy a nem érettségizettek (és különösen a legfeljebb általános iskolát elvégzők) készségei elmaradnak hasonló nyugat-európai társaikétól: Magyarországon a képzetlen munkaerőnek kisebb a termelékenysége, és kevésbé képes továbbtanulni, vagy szakmát váltani (Köllő 2009). A felnőttkori tanulás is ritka, azaz a munkavállalók többsége később sem egészíti ki az iskolában szerzett tudását (Varga 2006).

Végül, a rendelkezésre álló szórványos adatok és empirikus vizsgálatok szerint a munkanélküliség csökkentését célzó aktív munkaerő-piaci programok sem bizonyultak eredményesnek a foglalkoztatás növelésében. A foglalkoztathatóságot javító programok többségét nem a leginkább rászorulóknak kapják, a felajánlott állás vagy képzés elutasítását nem érvényesítik következetesen a kirendeltségek (részben azért, mert diszfunkcionálisan szigorúak), a munkavégző képességet fejlesztő és a munkába állást segítő szolgáltatások kínálata szűk, minősége egyenetlen, a munkahelyteremtő vagy bértámogatások többsége pedig támogatás nélkül is létrejövő állásokat finanszíroz. A növekvő népszerűségű közfoglalkoztatási programok pedig nem a piaci állásba kerülést segítik, hanem a segélyek és az alkalmi munkák közti körforgást – a munkanélkülivé váló képzetlenek többsége előbb-utóbb ebben a zsákutcában találja magát (lásd 5. rész 2. fejezet).

A tartós munkanélküliek ellátásával megbízott önkormányzatok esetében még szűkösebbek a kapacitások. Egyharmaduk ezer lakosnál kisebb településen működik, ahol nem csak nehéz, de nem is hatékony a tartós munkanélküliek aktiválásához szükséges forrásokat és a feladatokra szakosodott

³ Tegyük hozzá: ez mégsem pusztán „roma” vagy „zsákfalu” probléma: az 1 milliós nem dolgozó képzetlen népesség (20–59 évesek) legfeljebb ötöde roma, a hátrányos helyzetű kistérségek falvaiban pedig alig 200 ezer, nagyobb településeiben további 60 ezer iskolázatlan munkanélküli él.

ügyintézők alkalmazását biztosítani, de a nagyobb települések sem mind rendelkeznek a szükséges létszámmal és szakértelemmel (Fazekas 2001, Csák 2007, Nagy 2008).

I.2. Makrogazdasági és üzleti környezet

BARTHA ATTILA

A rendszerváltás öröksége

Magyarország gazdasági folyamatai a rendszerváltást megelőző évtizedekben egy tipikus kelet-közép-európai átalakuló gazdaság történeteként írhatók le (Kornai 2005). Az ötvenes-hatvanas évek erőteljes expanziója után a hetvenes évekre a gazdaság növekedése lelassult, és a nyolcvanas évtizedben már kifejezetten alacsony volt. Az éves átlagban alig 1 százalékos GDP-növekedés a gazdasági lehetőségek beszűkülésével, az életszínvonalban elért addigi eredmények elvesztésével járt együtt. A hazai folyamatok azonban két lényeges ponton mégis eltérően alakultak. Egyrészt, az 1956-os forradalom után, de különösen 1964-től – az ország fizetésképtelenségének árnyékában – a politikai vezetés fokozatos engedményekre kényszerült (Csaba 2002). Másrészt, a hetvenes évektől kifejlődött, majd a nyolcvanas években elterjedt az úgynevezett második gazdaság (Gábor–Galasi 1981). A piaci átalakulás társadalmi támogatottsága, bizonyos kvázipiaci jellegű elemek, korlátozott vállalkozási készségek elterjedése előnyt jelenthetett a kapitalista piacgazdaság kiépülésében, ugyanakkor a nyolcvanas években legalizált második gazdasággal intézményesültek a normaszegő gazdasági viselkedésformák,⁴ amelyek máig hatóan rombolják az adómorált (Semjén–Tóth 2009). Másrészt, a gazdasági teljesítményhez mérten viszonylag magas életszínvonal – átmeneti – megőrzése csak úgy volt lehetséges, hogy Magyarország államadóssága 1984–1987 között megduplázódott, ami a rendszerváltás idején már kiugró tehertételként jelentkezett – szemben a kelet-közép-európai országok döntő többségével, amelyek lényegesen kevésbé adósodtak el.

Kilencvenes évek – gyors stabilizáció, liberalizáció, mélyebb intézményi átalakulás nélkül

A kilencvenes évtizedben Magyarország élenjárónak bizonyult a nyugati közgazdászok által irányadónak tekintett SLIP menetrend (stabilizáció, liberalizáció, a piacgazdasági kereteknek megfelelő intézményi átalakítás és privatizáció) következetes és viszonylag gyors alkalmazásában

4 A második gazdaságnak a költségvetésre, illetve a piaci attitűdökre gyakorolt tartósan negatív hatásaira már Kornai (1992, 12. o.), illetve Róbert (1994, 314. o) felhívták a figyelmet.

(World Bank 1996, Kolodko 2001). 1996 végéig a többlépcsős makrogazdasági stabilizáció mellett létrejött és konszolidálódott a magyar pénzügyi rendszer, nagyrészt lezajlott a működőtőke-beáramlást előnyben részesítő privatizáció, és az ország exportorientált, nyitott gazdasággá vált. Ennek köszönhetően az évtized második felében Magyarország gazdasági növekedése gyors, felzárkózása folyamatos volt: miközben 1997-ben még a mai Európai Unió 27 országára számított egy főre jutó GDP átlagának mindössze 53 százalékát érte el, addig 2003 végéig, vagyis az uniós csatlakozást közvetlenül megelőző évre az EU-27 átlagának 63 százalékáig zárkózott fel.

Az üzleti környezet minőségének mérésével foglalkozó összehasonlító jelentések⁵ lényegében egyöntetűek abban, hogy a kilencvenes évek második felére Magyarországon a visegrádi régió többi országáénál kedvezőbb befektetői klíma jött létre. Ugyanakkor, mint az 1. rész 1. fejezetében vázoltuk, a közoktatásban és a közigazgatásban elmaradtak a mélyebb intézményi átalakulások, és az átalakulással járó társadalmi feszültségeket rövid távú, felületi megoldásokkal igyekeztek csillapítani. Az évtized növekedési pályája foglalkoztatási következményeit tekintve két periódusra osztható. A tranzíciós visszaesés utáni években, 1994–1997 között a gazdasági növekedést elsősorban a termelékenység és a tőkeinputok növekedése táplálta. Ebben az időszakban a munka növekedési hozzájárulása erősen negatív, ugyanakkor a munkaerő reallokációjának szignifikáns pozitív növekedési hatása volt (Harasztosi 2011, 14. o.). Az erőteljes működőtőke-beáramlás hatására az 1998–2001 közötti időszak növekedése tőkevezérelt, a munka növekedési hozzájárulása ugyan már nem negatív, de statisztikailag igen csekély. A növekedés szerkezeti jellemzői tehát ebben az időszakban sem támogatták a foglalkoztatás bővülését, ráadásul az időszak végén, a 2001-es minimálbér-emelés parciális foglalkoztatásai hatásai negatívak voltak: „az erősebb bérsokk miatt az elmaradott régiók amúgy is alacsony foglalkoztatási szintjére különösen kártékony befolyást gyakorolt a 2001. évi minimálbér-emelés (Kertesi–Köllő 2004, 319. o.).

A kétezres évek – a fenntarthatatlan fiskális politika növekedési következményei

A rendszerváltás utáni időszak magyar gazdasági pályáját mérlegre téve, a kilencvenes évtizedet viszonylag sikeresnek, a kétezres évtizedet viszont egyértelmű kudarcnak értékelhetjük. Miután a hasonló helyzetű országokhoz képest a gazdasági növekedés viszonylag korán indult meg, a szerkezetváltás, a nyugati irányú exportreorientáció pedig – összefüggésben a privatizációval és a működőtőke beáramlásával – a régió más országainál előbb kezdődött, Magyarországot az évtized

⁵ Lásd a Világgazdasági Fórum és a lausanne-i IMD globális jelentéseit, vagy a Világbank aggregált kormányzási indikátorokon alapuló összehasonlítását (WEF 2008, 2009, 2010, 2011, IMD 2009, WBG 2009). Ezek részben makroszintű gazdaságstatisztikai és intézményi adatokon, részben nagymintás, kérdőíves adatfelvételeken alapulnak.

fordulóján a térség egyik legsikeresebb országaként tartották számon. Még az egyik kritikus örökség, az államadósság is kedvező pályára állt: miközben a kilencvenes évek közepén a bruttó államadósság a GDP 85–90 százaléka között mozgott, ennek aránya 2001-re a GDP 52 százalékára, azaz jóval a kritikus – az euró bevezetéséhez szükséges – 60 százalékos szint alá csökkent. Bár a közösségi szolgáltatásokat biztosító rendszerek reformjai elmaradtak a kilencvenes évtizedben (leszámítva az 1997-es nyugdíjreformot), a fiskális politika alapvetően fegyelmezett maradt – a kétezres évtized elejétől viszont visszatért a magyar állam „fiskális alkoholizmusa” (Kopits 2008). Felerősödtek a késő Kádár-kori jóléti rendszert annak pénzügyi fenntarthatatlanságával együtt restauráló gazdaságpolitikai lépések, amelyek a magyar gazdaságpolitikai pálya összes buktatóját (eladósodottság, alacsony foglalkoztatás, súlyos területi egyenlőtlenségek, magas infláció) újratermelték, és a régió többi országával összevetve, a magyar gazdaság lényegesen alacsonyabb növekedéséhez, a felzárkózás megakadásához vezettek. A kiterjedt jóléti intézményrendszer az évtized végéig fennmaradt, holott belföldi jövedelmekből nem volt finanszírozható (Kármán 2008, Csillag 2009). Mindez magától értetődően vezetett a külső eladósodottság növekedéséhez, a magyar gazdaság külső sérülékenységének fokozódásához. 2008-ra a GDP-arányos bruttó államadósság 73 százalékra ugrott – így 2008 ősztől a nemzetközi pénzpiacok nem véletlenül tekintették Magyarországot a térség egyik legsebezhetőbb gazdaságának. A korábbi tétova korrekciós kísérleteket csupán – a világgazdasági válság európai elmélyülésének idején, az ismét fenyegető fizetésképtelenség árnyékában – 2009-től váltotta fel érdemi költségvetési stabilizáció, ami viszont átmenetileg súlyos, a régió többi országában tapasztaltnál jellemzően mélyebb recesszióval párosult. A makropénzügyi stabilitás romlásával egyidejűleg a kétezres évtized közepétől lelassult a működőtőke beáramlása, és a beruházások a GDP-hez viszonyítva folyamatosan csökkentek. Ez annak ellenére történt, hogy – hasonlóan a közép-európai térség nagy részéhez – a kiépült erős feldolgozóipari kapacitások Magyarország számára is tartósan kedvező export-versenyképességi pozíciót garantáltak. A magánszolgáltatások ugyanakkor gyengék maradtak, keresleti szempontból pedig a belföldi fogyasztás növekedése csupán átmeneti volt és törekenynek bizonyult. Sőt a magas belföldi kamatszint és a nemzetközi pénzpiacok magas kockázati étvágya idején kiugró mértékben elterjedt devizahitel-felvétel általános (a lakossági, a vállalkozói és az önkormányzati szektorban is jellemző), különösen kockázatos eladósodottsághoz vezetett. Ez hosszabb távon is aláaknázza a magyar gazdaság várható növekedési teljesítményét.

Üzleti környezet és intézményi folyamatok a kétezres évtizedben

Az üzleti környezet alakulását vizsgáló összehasonlító nemzetközi felmérések visszatükrözik a kétezres évtized – kelet-közép-európai összevetésben kevésbé kedvező – magyar makrofolyamatait. A kisvállalkozások alulfejlettsége, amelyet már a kilencvenes évek közepén is számottevő növekedési korlátnak tekinthettünk (Gábor R. 1997, Laky 1998), ma is fennáll (Bartha 2011). Eközben a nagyvállalati tőkebefektetések szempontjából mérvadó üzleti környezeti mutatók szerint az elmúlt tíz év során Magyarország pozíciója a többi visegrádi országhoz képest egyértelműen romlott, akár az aggregált versenyképességi, akár a kormányzati hatékonyságot vizsgáló indikátorokat tekintjük (Bartha 2010). 2009-re a nemzetközi felmérések jelzőszámainak döntő többsége azt mutatja, hogy a magyarországi üzleti környezet már nemcsak a csehországihoz, de a lengyelhez vagy a szlovákhhoz mérten is kedvezőtlenebb lett, és az ország relatív pozíciója az utolsó két évben sem változott érdemben. A vállalati működés szabályozási feltételei és az adminisztrációs terhek tekintetében viszont Magyarország megítélése 2008 óta viszonylag jó: közel hasonlóan vonzó feltételeket kínál a vállalkozásoknak, mint a régióban legkedvezőbb megítélésű Szlovákia, és lényegesen kedvezőbbet mint például Csehország vagy Lengyelország (lásd az Adattárban). Az üzleti környezet megítélésekor azonban a vállalkozások a szabályozás mellett még két másik szempontra is kiemelten koncentrálnak: egyrészt az összes adóterhelés mértékére és kiszámíthatóságára, másrészt az adott térségben biztosított közösségi szolgáltatások (ezen belül is elsősorban az oktatás, illetve a közlekedés-szállítási infrastruktúra) minőségére (Seibert 2006). Márpedig Magyarország az oktatást és az adózást tekintve egyaránt növekvő versenyhátránnyal szembesül a visegrádi térség többi országához képest. Ezt az értékelést tükrözik a Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara üzleti környezeti felmérései is: a térségben meghatározó német vállalatok a potenciális befektetői helyszínek közötti választáskor Csehországot már az évtized közepe óta, Lengyelországot pedig az utolsó három évben a legkedvezőbb üzleti környezetet kínáló országokként tartják számon. A *Doing Business* rangsora (WBG 2009) szerint Magyarország csak arra volt képes, hogy a válság időszakában kritikusnak számító megítélésén némileg javítva, 2010–2011-re visszakapaszkodjon a német vállalatok regionális befektetési rangsorának negyedik helyére (NMIKK 2011, 34. o.). Nemcsak a nemzetközi összehasonlító rangsorok, hanem a potenciális befektetők preferenciáinak alakulása is azt mutatja tehát, hogy a kétezres évtized második felére a magyarországi üzleti környezet relatív megítélése romlott a többi visegrádi országgal összevetve – a 2009-es válságellenes intézkedésekkel ugyanakkor a további pozícióromlást sikerült megállítani. Ami a foglalkoztatási következményeket illeti, egyértelműnek látszik, hogy a 2000 utáni időszak gazdasági növekedésében a termelékenység javulásának van meghatározó szerepe. Harasztosi (2011, 14–15. o.) számításai szerint a 2001 utáni időszakban a termelékenység magyarázza a magyar

növekedés 74 százalékát. A tőke növekedési hozzájárulása 16 százalékra csökkent, a foglalkoztatásé pedig – hasonlóan a kilencvenes évek második feléhez – marginális maradt, mindössze a növekedés 2 százalékát magyarázza. A pozitív foglalkoztatási következmények még a szolgáltatászektorban is mérsékeltek voltak (uo. 18. o.), ami vélhetően részben az üzleti környezet fokozatos romlására vezethető vissza.

I.3. A szakpolitikai válaszok erősségei és gyengeségei

SCHARLE ÁGOTA

A kötet némileg rendhagyó módon, nem az intézmények, hanem a szakpolitikai feladatok szerint tekinti át az elmúlt két évtized történetét. Mint az előző két fejezet már utalt rá, a foglalkoztatáspolitikai nem volt sikertörténet, az elmúlt két évtizedben nem sikerült érdemben javítani a foglalkoztatás helyzetén. Ebben a fejezetben nagy vonalakban vázoljuk a szakpolitikai lépések erősebb és gyengébb pontjait – részletesebb kifejtésük az egyes fejezetek végén található.

A foglalkoztatáspolitikai lehetőségeit kezdettől fogva beárnyékolta, hogy sem a szaktárca, sem a foglalkoztatás növelésének célja nem kapott jelentős súlyt a kormányzati stratégiában. A rendszerváltást követő időszakban a szaktárca a növekvő munkanélküliségre, illetve az ebből származó társadalmi elégedetlenség kezelésére fordította figyelmét; a foglalkoztatás növelésének fontossága és a munkaerőpiac belső, szerkezeti torzulásainak megszüntetése csak az utóbbi években kezdett előtérbe kerülni. A települési és területi fejlesztéseket – bár a foglalkoztatási szint területi egyenlőtlenségeinek enyhítése a kezdetektől megjelenik a célok között – az elszigetelt helyi kísérletek, a horizontális együttműködés hiánya és a források koncepciótlan vagy politikai célok szerinti elosztása jellemezte.

A szakpolitika-alkotás minőségét tekintve a legfőbb pozitívum az elmúlt két évtizedben az adatgyűjtésre irányuló figyelem, ami nagyrészt a szakmai vezetők elkötelezettségéből és a megalapozott szakmai működés igényéből következett. A munkanélküliekről, az alkalmazásban állók keresetéről és – korlátozottabban – a főbb foglalkoztatáspolitikai eszközök működéséről is részletes és jó minőségű adatokat gyűjt a munkaügyi intézményrendszer. Ezeket azonban a szaktárca – nem függetlenül a politikai szint érdektelenségétől – távolról sem használta ki eszköztárának javítása érdekében. A klasszikus szakpolitikai ciklus első fázisa, a helyzetértékelés megtörténik, az erre épülő beavatkozások hatásának mérése és az ennek megfelelő korrekciók már rendszerint elmaradnak.

A foglalkoztatáspolitikai három fő területen segítheti a munkapiac működését: növelheti a béralkalmazkodás rugalmasságát, ösztönözheti a kereslet és a kínálat szerkezetének megfelelését, és csökkentheti a munkahelyek betöltésével, illetve a munkába állással együtt járó költségeket.

A béralkalmazkodást két irányból is segítheti az állam. Egyfelől ezt szolgálják a munkanélküli népesség álláskeresését ösztönző lépések, annak érdekében, hogy a szabad munkaerőforrás ténylegesen megjelenjen a munkaerőpiacon, és a munkaadók ennek ismeretében alakítsák a béreket. Másfelől, az állam igyekezhet a béreket torzító diszkriminációt csökkenteni, illetve maga is felállíthat – jóléti vagy politikai célokkal indokolt – korlátokat, ilyen például a munkaidőt érintő szabályozás vagy a minimálbér. Az időszak kezdetén ez a szempont elvétve jelent meg a szaktárca céljai között. Az ezredfordulót és különösen az uniós csatlakozást követően azonban egyre több erőfeszítés történt a munkanélküli és inaktív népesség bevonására – igaz, a legutóbbi években elsősorban a kevésbé hatékony közfoglalkoztatás kibővítése révén. A minimálbér szabályozásában a szaktárcanak nem sikerült kellő eréllyel képviselnie a foglalkoztatási szempontokat, így az jellemzően a fiskális vagy politikai szempontok mentén alakult. A diszkrimináció területe – bár a fogyatékos, az idősebb és a roma munkavállalók, illetve a nők hátrányai tudottan jelentősek – nem kapott a problémák súlyának megfelelő figyelmet az időszak során.

A munkaerő keresletének és kínálatának összehangolása olyan terület, ahol a tervgazdasági tapasztalatok is hasznosíthatók voltak, és a rendszerváltás kezdetétől a szaktárca elsőrendű feladatai között szerepelt. Ez az a terület, ami a kormányzat és a közvélemény is a leginkább a munkaügyi tárca feladataként azonosít. Az elmúlt húsz év kedvező fejleménye, hogy a szaktárca követte az empirikus tényekkel is igazolt nemzetközi tendenciát az aktív munkaerő-piaci eszközök súlyának növelésében. Az uniós forrásból finanszírozott szolgáltatásokban – szintén a nemzetközi jó gyakorlatoknak megfelelően – a személyre szabott ellátások aránya is nőtt, és a szaktárca egyre nagyobb figyelmet fordított arra, hogy a programok az azokra leginkább rászoruló munkanélküliekhez jussanak el. Ezeknek a törekvéseknek a hatásosságát azonban erősen korlátozta az alapos hatásvizsgálatok (már említett) hiánya. A szaktárca szűken vett felségterületén kívüli kérdések, így a migráció és a belföldi mobilitás kevés figyelmet kaptak az elmúlt két évtizedben.

Szemben a szerkezeti eltérések enyhítésével, a munkavállalás járulékos költségeinek csökkentése több, korábban ismeretlen feladatot támasztott a munkaügyi apparátussal szemben. A tervgazdaság viszonylag stabil foglalkoztatási viszonyaiból a piacgazdaság – a globalizáció miatt egyre növekvő mértékben – rugalmas munkaerőpiacon a korábbinál jóval nagyobb mozgásokat kell naprakész és könnyen hozzáférhető információkkal segíteni, a munkahelyek, élethelyzetek és lakóhelyek közötti mobilitás költségeit csökkenteni. Ezen a területen ott tudott viszonylag jól teljesíteni a szaktárca,

ahol saját hatáskörén belül megoldható volt a feladat: a munkaügyi kirendeltségek hálózatát folyamatosan fejlesztették, az álláskeresőket és munkaadókat segítő szolgáltatásokat igyekeztek – legalábbis más állami szolgáltatásokhoz képest – az igények szerint javítani. Amikor azonban ez egymásnak ellentmondó célok összehangolását igényelte volna, az ehhez szükséges finomabb intézményi és eljárásrendi megoldásokat általában nem sikerült kidolgozni, vagy a gyakorlatban bevezetni. Ahol más szakterületek, például a családtámogatási rendszer, a közösségi közlekedés vagy a lakhatás támogatásának átszabására is szükség lett volna, ott nem, vagy csak erősen korlátozottan sikerült a foglalkoztatás szempontját érvényesíteni – még azokban az időszakokban sem, ahol éppen a kapcsolódó szakpolitika a munkaügyi területtel közös irányítás alá került.

I.4. Ajánlások

SCHARLE ÁGOTA

Az utóbbi húsz évben több kísérlet történt a munkanélküliség csökkentésére, de az eddigi empirikus kutatások szerint ezek többsége hatástalan volt, vagy a munkanélküliség mellett a foglalkoztatást is csökkentette (összefoglalást lásd Köllő 2009). Arról már volt szó, hogy a rendszerváltás elején alkalmazott, a kínálat szűkítését célzó lépések (a korai nyugdíjazás, a rokkantnyugdíj engedékeny szabályozása) hogyan járultak hozzá a stabilan alacsony foglalkoztatási szint kialakításához. A munkakínálat egyoldalú ösztönzése sem járt azonban sikerrel: a munkanélküli ellátások összegének csökkentése, a gyed eltörlése (a bölcsődei kapacitások növelése nélkül), a minimálbér-emelések, a gyes melletti munkavégzés engedélyezése nem növelte a foglalkoztatást, viszont hozzájárulhatott a szegénység növekedéséhez.

A keresleti oldal ösztönzésére tett lépések közül a közfoglalkoztatásról készültek a legrészletesebb hatásvizsgálatok: ezek szerint a közmunkára fordított kiadások növelése semmiképpen sem csökkenti, sőt kismértékben növelheti a tartós munkanélküliséget (Fazekas 2001, Köllő–Scharle 2011). A munkaadói járulékok csökkentéseinek hatásáról részletes kutatások nem készültek, de a munkakereslet és a bérek közötti kapcsolatot vizsgáló becslések, illetve a 2008. évi válság kezelésére hozott intézkedések nemzetközi tapasztalatai alapján is feltételezhető, hogy érdemben hozzájárulhattak a foglalkoztatás növekedéséhez, illetve fékezheték annak csökkenését (Kertesi–Köllő 2003, Körösi 2005, Tarjáni 2004, OECD 2010).

A többi posztoszocialista ország példája azt jelzi, hogy az eddigi szerény eredmények részben a probléma nagyságával magyarázhatók: a rendszerváltás sokkja minden országban túlságosan nagy, az ennek kezelésére hivatott kormányzati intézményrendszer pedig túlságosan gyengének bizonyult ahhoz, hogy két évtized alatt maradéktalanul megoldja azt (vö. III rész). A kormányzati döntéshozatal és a végrehajtási folyamatok megerősítéséhez – a politikai akarat mellett – egyrészt átfogó, a foglalkoztatásnak prioritást adó gazdaságpolitikai stratégiára, az ennek megvalósításáért felelős, szakmailag jól felkészült kormányzati egységre és a kapcsolódó területekkel való folyamatos és érdemi egyeztetés intézményesítésére lenne szükség. Másrészt pedig annak meghonosítására, hogy a beavatkozások hatását folyamatosan mérik, és az eredmények alapján fejlesztik az eszköztárat. Ehhez szükség lenne a szaktárcánál alkalmazott ökonometriai elemzésben jártas szakemberekre, az adatgyűjtés kisebb kiegészítésére, és az adatahozáférési korlátok enyhítésére.

Az elmúlt két évtized kudarcainak vannak azonban megszívlelendő tanulságai is. Mindenekelőtt az, hogy a foglalkoztatás növelése nem lehet sikeres a gazdaságpolitika és a munkakínálatot és keresletet ösztönző lépések összehangolása nélkül.

A gazdaságpolitika legfontosabb feladata ezen a téren a kiszámítható makrogazdasági környezet és a stabil üzleti környezet biztosítása, továbbá az adminisztratív terhek csökkentése, ami különösen a kisvállalkozások munkahelyteremtő képességét javítaná. A területi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében emellett szükség van a legrosszabb helyzetű kistérségek komplex és a helyi adottságokhoz igazodó, a helyi tudásra építő fejlesztésére is (lásd 3. rész 3. fejezete).

A munkaerő-kereslet növeléséhez a bérköltségek csökkentésére, ezen belül különösen a képzetlen munkaerő foglalkoztatását fajlagosan jobban terhelő adók és járulékok csökkentésére (például a tényleges bérnél nagyobb járulékalapot előíró szabályok eltörlésére), óvatos minimálbér-politikára, a minimálbér területi vagy életkor szerinti differenciálására volna szükség. A fekete- és szürkefoglalkoztatást inkább az ellenőrzések jobb célzásával, mint a befizetések minimumának emelésével érdemes csökkenteni (lásd 4. rész 3. fejezete).

A béralkalmazkodás akadályait mérsékelheti, a kínálatot pedig bővítheti az álláskeresés ösztönzése: ehhez egyfelől nagyobb létszámú munkaügyi kirendeltségekre, másfelől arra lenne szükség, hogy az aktív korúak ellátásainak szélesebb körét kössék álláskeresési feltételhez, és ezt erősebben érvényesítsék a kirendeltségek. Hasonló hatást várhatunk a munkapiac elhagyását segítő jóléti ellátások (korai nyugdíj, rokkantsági ellátások, gyes) hozzáféréseinek (nem a juttatások összegének) korlátozásától, és a nyugdíjazás átlagéletkorának további emelésétől (lásd 4. rész 1. és 2. fejezete). Az álláskeresési feltételek következetesebb érvényesítése arra is lehetőséget adna, hogy emelni lehessen a munkanélküli-ellátások időtartamát és összegét. Ezek drasztikus csökkentése ugyanis nem csak az állások és álláskeresők párosításának minőségét ronthatja, hanem az munkanélküliek későbbi reintegrációját is sokkal költségesebbé teszi.

A romákkal, idősebbekkel, nőkkel és a fogyatékos emberekkel szembeni munkáltatói diszkrimináció visszaszorítását segíthetné a kormányzati kommunikáció tudatos formálása, a közszolgálatban és a közoktatásban elérhető ösztöndíjak bővítése és foglalkoztatási kvóták bevezetése, a munkáltatói esélyegyenlőségi terv kötelezettségének kiterjesztése, valamint a megvalósítás ellenőrzése, a munkakipróbálás támogatása, illetve személyre szabott aktív eszközök és az ezekhez kapcsolódó speciális mentorszolgáltatás bővítése. A roma és a fogyatékos munkavállalók esetében alapvető feladat a megelőzés, az iskoláztatás esélyeinek kiegyenlítése is (lásd 4. rész 4. fejezete).

A keresett és kínált állások szerkezetének közelítéséhez a lemaradó régiók tőkevonzó képességének erősítésére, a költözés és ingázás ösztönzésére az oktatás- és lakáspolitika, illetve az aktív eszközök

összehangolásával, célzottabb és jobb minőségű átképzési programokra, személyre szabott és a leginkább rászorulókat elérő aktív munkaerő-piaci eszközökre, valamint a munkavégző képesség fejlesztése érdekében nagyobb számú, többféle és jobb minőségű rehabilitációs szolgáltatásra volna szükség (lásd 5. rész 2. fejezete). A nemzetközi tapasztalatok szerint a pontosan célzott, személyre szabott, összetett átképzési programoktól várható nagyobb hatás, ezeket pedig a jelenleg működő hazai programok és kísérleti modellek részletes hatásvizsgálata alapján lehetne kidolgozni. A munkaerő-állomány iskolázottsága középtávon csak úgy alkalmazkodhat a munkaerőpiac változó igényeihez, ha folytatódik a közoktatás módszertani megújítása, a készségfejlesztés szerepének növekedése, és javul a hátrányos helyzetű gyermekek esélyegyenlősége.

Végül, a munkába állás és munkába járás költségeit elsősorban a munkaügyi kirendeltségek fejlesztésével lehet csökkenteni, ami biztosítja a könnyen, olcsón elérhető munkapiaci információkat, az állásra pályázók toborzását, kiválasztását megkönnyítő szolgáltatásokat (vö. 6. rész 1. és 2. fejezete). A foglalkoztatási szolgálat hatósági és szolgáltatói szerepeinek konfliktusát a két feladatot ellátó egységek közötti együttműködés javításával lehet feloldani, akár közös, akár külön intézményben működnek. Információs szolgáltatásaik érdemi javításához mindenképp világos koncepcióra lenne szükség, a belső eljárásrendek ehhez igazodó kidolgozására és a napi működés rendszeres, kvalitatív és kvantitatív mérésére, amit vezetői és munkatársi visszajelzések is kiegészítenek.

A mobilitás növelése érdekében a körzetközponton kívüli, közeli város(ok) elérését javító úthálózat és közösségi közlekedés további fejlesztésére, a képzetlenek esetében az ingázási költségek érdemi és tartós támogatására, továbbá a saját tulajdonú lakáshoz jutás helyett a *lakhatás* (bérlet, rezsi-költségek) támogatására lenne szükség, a bérköltségek egyidejű csökkentésével (6. rész 4. fejezet). Végül, a családi kötelezettségekből adódó korlátok enyhítésére több férőhelyet és jó minőségű ellátást kellene biztosítani a bölcsődékben, családi napközikben (6. rész 3. fejezet).

A felsorolt lépések többsége csak akkor hatásos, ha azokat egy időben, egymással összehangolva indítja el a kormányzat. Ez kétségtelenül komoly egyeztetési és végrehajtási erőfeszítést igényel, forrásigénye viszont nem feltétlenül nagy. A lépések némelyike többletkiadással jár ugyan, mások viszont megtakarításokat hoznak – ezeket lehetséges úgy kombinálni, hogy még az első néhány évben se legyen szükség nagy költségvetési többletkiadásokra. A korai nyugdíjazás lehetőségeinek szigorítása (finom eszközökkel, a *bonus–malus* szabályok igazításával), az aktív korúak ellátásainak együttműködési feltételekhez kötése vagy a lakásvásárlási támogatások további szűkítése például mind megtakarításokkal jár. Más területek esetében forrást ugyan nem lehet kivonni, de a rossz hatékonyságú programokról át lehet csoportosítani a pénzt a hatékonyabb eszközökre. Ilyen például

a rehabilitációs szolgáltatások fejlesztése, amire elegendő fedezetet adna a megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató védett szervezetek támogatásának 20 százalékos csökkentése. Egyes intézkedések pedig gyorsan hatnak, és az első egy-két év után már önfinanszírozóvá válnak: például a bölcsődék és családi napközik támogatása megtérül a munkába álló anyák adó- és járulékbefizetéséből.

A megvalósítás elsősorban nem a költségvetési források, hanem a kormányzati apparátus szakmai kapacitásai, illetve a politikai költségek frontján ütközhet akadályokba (vö. 2. és 3. rész). Az előbbi korlát enyhíthető a kormányzaton kívüli (hazai és külföldi) szakemberek bevonásával, az utóbbi pedig – a költségek és hozamok, a veszteségek és nyertesek előzetes és minél pontosabb felmérésén alapuló – kitartó egyeztetésekkel, amelyek során előbb-utóbb sikerülhet meggyőzni vagy legalábbis pacifikálni a főbb ellenlábásokat. Az egyeztetések tétje végső soron az, hogy sikerül-e beláttatni az egyes érdekcsoportokkal: az ország egészének jóléte csak a reformok révén növekedhet, és középtávon ez az esetleges veszteséket is kárpótolja, míg reformok híján mai előnyeiket is könnyen elveszíthetik.

Hivatkozások

BALOGH ANIKÓ–RÓBERT PÉTER (2008): Foglalkozási mobilitás Magyarországon, 1992–2007. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.): Társadalmi riport, 2008. Tárki, Budapest, 46–65. o.

BARTHA ATTILA (2010): Kormányzati hatékonyság és üzleti környezet: adalékok a növekedés intézményi magyarázatához. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth I. György* (szerk.): Társadalmi Riport, 2010. Budapest: Tárki, 176–191. o.
<http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2011jan/BarthaAttilaKF.pdf>

BARTHA ATTILA (2011): A gazdasági-politikai stabilitás, a vállalkozói kultúra és az oktatás kiemelt szerepéről. Kisvállalkozások és gazdasági növekedés Magyarországon. Körkérdés a kis- és közepes vállalatok gazdaságélénkítésben betöltött szerepéről. *Külgazdaság*, 55. évf. 1–2. sz. 3–6. o.

BERDE ÉVA–SCHARLE ÁGOTA (2004): Akisvállalkozók foglalkozási mobilitása 1992 és 2001 között. 51. évf. 4. sz. 346–361. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00103/pdf/3bsch.pdf>

CSABA LÁSZLÓ (2002): A magyar modell. Tündöklés és bukás. *Competitio*, 1. évf. 1. sz. 2–12. o.
http://www.econ.unideb.hu/userfiles/File/tudomany/competitio/folyoirat/1evfolyam_1szam/Csaba_Laszlo%20_12%20old.pdf

CSÁK ROLAND (2007): Családsegítők és a munkanélküliség problémája. Megjelent: Kapocs Kutatás Fejlesztés, különszám, 1. 40–48.

CSILLAG ISTVÁN (2009): Van-e visszaút? A gazdasági növekedés tényezőit felemésztő koraszülött jóléti állam. Közgazdasági Szemle, 56. évf. 7–8. sz. 648–672. o. http://web.kvif.bgf.hu/upload/subject/doc/20090922145107V_Csillag_Istvan_Van-e_visszaút.pdf

EBRD (2010): Transition Report 2009. Transition in crisis? European Bank for Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>

ELEK PÉTER–SCHARLE ÁGOTA–SZABÓ BÁLINT–SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2009): A bérekhez kapcsolódó adóeltitkolás Magyarországon. Közpénzügyi füzetek, 23. sz. ELTE TÁTK, Budapest. http://tatk.elte.hu/component/docman/doc_download/1462-a-berekhez-kapcsolodo-adoeltitkolas-magyarorszagon.

FAZEKAS KÁROLY [2001]: Az aktív korú állástalanok rendszeres szociális segélyezésével és közcélú foglalkoztatásával kapcsolatos önkormányzati tapasztalatok. BWP, 2001/9. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp0109.pdf>.

GÁBOR R. ISTVÁN (1997): Too Many, too small: Small entrepreneurship in Hungary. Ailing or prospering? Megjelent: *Grabher, G.–Stark, D.* (szerk.): Restructuring networks in post-socialism: legacies, linkages, and localities. Oxford University Press, Oxford, 158–175. o.

GÁBOR R. ISTVÁN–GALASI PÉTER (1981): A második gazdaság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

GALASI PÉTER–NAGY GYULA (1999): Outflows from insured unemployment in Hungary, 1992–1996. Budapest Working Papers on the Labour Market. BWP 1999/3. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp993.pdf>.

HARASZTOSI PÉTER (2011): Growth in Hungary 1994–2008: The role of capital, labour, productivity and reallocation. MNB Working Papers, 12/2011.

http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/ENMNB/Kiadvanyok/mnben_mnbfuzetek/WP_2011_12.pdf.

HAVAS GÁBOR [2008]: Esélyegyenlőség, deszegregáció. Megjelent: *Fazekas Károly–Köllő János–Varga Júlia* (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Ecostat, Budapest, 121–138. o. <http://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf>.

ILO (2011): ILO LABORSTA Labour Statistics Database Table 2A Employment, general level <http://laborsta.ilo.org/>.

IMD (2009): World Competitiveness Yearbook 2009. Institute for Management Development, Lausanne.

- KÁRMÁN ANDRÁS (2008): A magyar költségvetés kiadási szerkezete nemzetközi összehasonlításban. *Hitelintézeti Szemle*, 7. évf. 6. sz. 665–678. o. http://www.bankszovetseg.hu/anyag/feltoltott/HSZ6_karman_665_677.pdf.
- KERTESI GÁBOR (2005): A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Osiris Kiadó, Budapest.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (2003): Fighting “Low Equilibria” by Doubling the Minimum Wage? Hungary’s Experiment. IZA Discussion paper No.970. <http://ftp.iza.org/dp970.pdf>.
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS (2004): A 2001. évi minimálbér-emelés foglalkoztatási következményei. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 4. sz. 293–324. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00103/pdf/1kertko.pdf>
- KÖLLŐ JÁNOS (2009): A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a posztoszocialista gazdaságban. Osiris, Budapest.
- KÖLLŐ JÁNOS–SCHARLE ÁGOTA (2011): A közcélú foglalkoztatás kibővülésének hatása a tartós munkanélküliségre. Megjelent: *Kézdi Gábor* (szerk.) (2011c): *Közelkép. Foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálata*. Megjelent: *Fazekas Károly–Kézdi Gábor* (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*, 2011. MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 144–160. o. http://www.econ.core.hu/file/download/mt_2011_hun/kozelkep.pdf.
- KOLODKO, G. W. (2001): Globalizáció és felzárkózás. Átalakuló gazdaságok a recessziótól a növekedésig, I–II. rész. *Külgazdaság*, 2. és 3. sz. 22–40. és 17–1. o. http://www.tiger.edu.pl/kolodko/artykuly/wegierskie/Kulgzdasag_Part2.pdf
- KOPITS GYÖRGY (2008): Saving Hungary’s Finances. Budapest’s Four-steps Plan for Fiscal Alcoholics. *The Wall Street Journal*, december 4. <http://online.wsj.com/article/SB122833696970376717.html>.
- KORNAI JÁNOS (1992): A posztoszocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 39. No. 6. 489–512. o.
- KORNAI JÁNOS (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 12. sz. 907–936. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00121/pdf/01kornaijav200602.pdf>.
- KÖRÖSI GÁBOR (2005): A versenyszféra munkapiacának működése; KTI Könyvek, 4. sz. MTA-KTI, Budapest, <http://mek.niif.hu/03600/03669/03669.pdf>.
- LAKY TERÉZ (1998): A kisvállalkozások növekedésének korlátai. *Szociológiai Szemle*, 1. sz. 23–39. o. <http://www.mtapti.hu/mszt/19981/laky>.
- MALONEY, W. F. (2004): Informality revisited. *World Development*, Vol. 32. No. 7. 1159–1178. o.

MOLNÁR GYÖRGY–KAPITÁNY ZSUZSA (2007): A jóléti ellátásban részesülők elégedettsége életüttel, anyagi helyzetükkel, Megjelent: *Fazekas Károly–Cseres-Gergely Zsombor–Scharle Ágota* (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör. Közelkép.* MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 50–53. o.

NAGY GYULA (2008): Önkormányzati szociális segélyezés. Megjelent: *Nagy Gyula* (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat.* KTI Könyvek, 10. sz. MTA KTI, Budapest http://www.econ.core.hu/file/download/ktik10/ktik10_3_onkormanyzat.pdf.

NMIKK (2011): Konjunktúrajelentés, Magyarország 2011. Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara (DUIHK) (Letölthető: http://www.ahkungarn.hu/fileadmin/ahk_ungarn/Dokumente/Bereich_CC/Publikationen/Konjunktur/2011/DUIHK_Konjunktura_2011_hu.pdf. Letöltve: 2011. július 20.)

OECD (2010): Supporting labour demand. OECD Position Paper, 2010. július <http://www.oecd.org/dataoecd/13/37/45794539.pdf>.

RÓBERT PÉTER (1994): Egyenlőtlenségtudat. Megjelent: *Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György* (szerk.): *Társadalmi riport,* 1994. Társadalmi Kutatóközpont, Budapest, 311–333. o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a916.pdf>.

SCHARLE ÁGOTA (2008): Foglalkoztatás, intézményrendszer és foglalkoztatáspolitikai megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.): *Társadalmi riport,* 2008. Társadalmi Kutatóközpont, Budapest, 257–289. o. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-817/publikaciok/tpubl_a_817.pdf.

SCHARLE ÁGOTA–VÁRADI BALÁZS (2009): A területileg differenciált minimálbér indokoltságának vizsgálata. Budapest Intézet, Budapest, http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_NFU_regiosminber_091021.pdf.

SEIBERT, H. (2006): Locational Competition. A Neglected Paradigm in the International Division of Labour. *The World Economy*, Vol. 29. No. 2. 137–159. o. http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/102030/ipublicationdocument_singledocument/76dad573-3a00-44e8-b3e3-24340fb9a4b1/en/kap1258.pdf

SEMJÉN ANDRÁS–TÓTH I. JÁNOS (szerk.) (2009): Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai. KTI Könyvek, 11. sz. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest http://www.wargo.hu/tij/news/ktik11_rejtett_gazdasag.pdf.

TARJÁNI HAJNALKA (2004): Estimating the impact of sbtc on input demand elasticities in Hungary. A szakképzés-intenzív technológiai változás hatásának becslése a tényezőkeresleti rugalmasságokra Magyarországon.) MNB Working Paper, 2004/3.

http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/ENMNB/Kiadvanyok/mnben_mnbfuzetek/mnben_wp0403/wp2004_3vv.pdf

VARGA JÚLIA (2006): Humántőke-fejlesztés, továbbtanulás felnőttkorban, “skill”-ek és kompetenciák. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.): Társadalmi Riport. Tárki, Budapest, 287–300. o. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-700/publikaciok/tpubl_a_700.pdf.

WEF (2008): The Global Competitiveness Report. 2008–2009. World Economic Forum, Genf, <https://members.weforum.org/pdf/GCR08/GCR08.pdf>

WEF (2009): World Economic Forum: The Global Competitiveness Report. 2009–2010. World Economic Forum, Genf, http://www.ioe-emp.org/fileadmin/user_upload/documents_pdf/globaljobscrisis/generaldocs/gendocs_wefreport.pdf

WEF (2010): World Economic Forum: The Global Competitiveness Report. 2010–2011. World Economic Forum, Genf, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf.

WEF (2011): World Economic Forum: The Global Competitiveness Report. 2011–2012. World Economic Forum, Genf, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf.

WORLD BANK (1996): From plan to market. The World Development Report. Washington D.C. [\[wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1996/06/27/000009265_3961214181445/Rendered/PDF/multi0page.pdf\]\(http://wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1996/06/27/000009265_3961214181445/Rendered/PDF/multi0page.pdf\).](http://www-</p></div><div data-bbox=)

WBG (2009): Doing Business 2010. Comparing regulation in 183 economies. World Bank Group, <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB10-FullReport.pdf>.